

»V meni vse gori«: reprezentacije ženske spolne želje v delih Josipa Stritarja

Katja Mihurko

Univerza v Novi Gorici, Raziskovalni center za humanistiko; Vipavska 13,
SI 5000 Nova Gorica, Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije
znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2,
SI 1000 Ljubljana, katja.mihurko@ung.si

V članku je pregledno predstavljen odziv Josipa Stritarja na razpravo o spolih, ki se je v habsburški monarhiji razmahnila po revolucionarnem letu 1848. Predstavljeno je, kako Stritar v literarnih publicističnih delih prikazuje ženske in teme, ki so povezane s spreminjanjem njihove družbene vloge. V članku so podrobneje raziskana naslednja literarna besedila: Svetinova Metka (1868), Zorin (1870) in Gospod Mirodolski (1876) ter Klara (1880).

Der vorliegende Beitrag gibt einen Überblick über Josip Stritars Reaktion auf die Geschlechterdebatte, die in der Habsburgermonarchie nach dem Revolutionsjahr 1848 aufblühte. Der Beitrag stellt dar, wie Stritar in seinen literarisch-publizistischen Werken Frauen und Themen im Zusammenhang mit ihrer sich verändernden gesellschaftlichen Rolle darstellt. Die folgenden literarischen Texte werden genauer untersucht: *Svetinova Metka* (1868), *Zorin* (1870) sowie *Gospod Mirodolski* (1876) und *Klara* (1880).

Ključne besede: Josip Stritar, erotika v slovenski književnosti, ženski liki, ljubezen, spolna želja, George Sand

Schlüsselwörter: Josip Stritar, Erotik in der slowenischen Literatur, Frauenfiguren, Liebe, sexuelles Verlangen, George Sand

Uvod

Ko je Josip Stritar leta 1858 zasnoval prvi del Svetinove Metke, pripovedi, v kateri sta v ospredju dva, za tisto dobo nenavadna ženska lika, v slovenski književnosti takih oseb še ni bilo.¹ Leta 1858 so izšla tri prelomna slovenska prozna besedila (*Tilka*, *Jeprški učitelj in Martin Krpan*), v katerih ne literarne osebe (vsi naslovni liki so moški) ne dogajanje in motivi niso primerljivi s Stritarjevim tekstom. V njem se namreč prvič pojavi tematika ženskega prelamljanja s patriarhalnimi vzorci in tabuji, ki so povezani z ljubeznijo in s spolnostjo.

¹ Članek je rezultat dela na raziskovalnem projektu Spolna želja v delih slovenskih avtoric (1890–1940) v transnacionalni perspektivi (N6-0322), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost in inovacije Republike Slovenije iz državnega proračuna.

S pripovedjo *Svetinova Metka* (1868), z romanom *Gospod Mirodolski* (1876), z dramskim prizorom *Klara* (1880) in z nekaterimi esejističnimi prispevki se Stritar umešča v zahodnoevropski diskurz novih reprezentacij ženskosti in s tem utira pot drugim avtorjem in prvim slovenskim pisateljicam. V članku bo predstavljeno, s kakšnimi pripovednimi in dramaturškimi strategijami Stritar prikazuje nove podobe ženskosti, kako se odziva na preobrat v družbeni vlogi žensk in kje so razlogi za to, da je v tem smislu inovativen in drugačen od svojih sodobnikov.

Stritarjevo intelektualno obzorje in diskurz o ženskosti v zahodnoevropskem prostoru v letih 1850–1900

Fran Levec je, kot navaja Jože Pogačnik, v pismu Janku Kersniku zapisal: »Njegovim besedam pa bolj verujem, kot Mojzesovemu Pentateuhu. Ta človek je zlatega denarja vreden, pozna vse literature na svetu, ima estetiko popolnoma v glavi in vrh tega veliko zdrave pameti, bistrega uma, čutečega srca in neko posebno moč jezika.« (Pogačnik 1985: 7) Stritarjev poseben položaj, ki ga je imel med sodobniki, je bil gotovo povezan tudi s tem, da je od študija naprej živel v kulturni prestolnici ter potoval po francosko govorečih deželah (Smolej 2011: 140) in se tako neposredno seznanil s prelomnimi družbenimi dogodki in umetnostnimi tokovi svoje dobe. Pozna petdeseta leta in sedmo desetletje 19. stoletja so doba, v kateri se odvija burna razprava o spolih (prim. Bock 2004: 11). Zaradi družbenih sprememb (doba industrializacije, gospodarske krize, vpeljava obveznega izobraževanja za vse otroke v habsburški monarhiji, vzpon nacionalizmov) se začenja preoblikovati tudi družbena vloga žensk (prim. Hobsbawm 2012: 239). V habsburški monarhiji se prve organizirane oblike boja zoper družbeno podrejenost žensk začnejo že v letu pomladi narodov, saj prvo politično demokratično žensko društvo ustanovijo 28. avgusta 1848, njegova predsednica je baronica Karoline von Perin (Czeike 1993: 381). Z možnostmi izobraževanja za učiteljice pa nastane skupina prvih avstrijskih izobraženek. V šestdesetih letih se avstrijske učiteljice vse bolj organizirajo in 1869 ustanovijo društvo katoliških učiteljic, leto kasneje pa še društvo vseh učiteljic. Možnost samostojne eksistence ženske spodbudi, da začnejo premišljevat o izboljšavah življenja na različnih področjih, tudi intimnem, kjer se večinoma soočajo s prav takšno podrejenostjo kot v javnem prostoru.

Že doba romantike je problematizirala meščanske vrednote, kjer je ženskost opredeljena na temelju patriarhalne družine in meščanskih »razumskih zakonov« (prim. Sieder 1998: 128; Luhmann 1994). Kot izhod iz utesnjujočih spon meščanske morale so romantiki prepoznali svobodno ljubezen, ki je postala

osnova za novo ideologijo razmerij med spoloma. Razprava o njej se je konec sedemdesetih let razmahnila najprej v Ameriki, a se je kmalu preselila tudi na stari kontinent (Hayden 2013: 2). Uveljavila se je kot termin, ki označuje spolno razmerje brez potrditve države ali cerkve (ibid.). Ti pogledi na ljubezen in spolnost so najbrž odmevali tudi pri Stritarju, saj Pogačnik piše, da je v njegovi poeziji do leta 1869 opazna posebna ljubezenska svobodnost in da ga zanima telesni užitek, saj moški lirski subjekt svetuje dekletu »izpiva ljubezni zadnjo sladkost, / ljubiva, ljubiva se, lepa žena.« (Pogačnik 1963: 34) Pogačnik še meni, da je takšna izpoved povezana z avtorjevim senzualizmom, ki »se ne sprošča v čutnih ekstazah, marveč je zaradi posebne včlenitve v karakter racionalno utemeljen ali ublažen. Ko se v dekletu, ki je Stritarju 'ljubezni vredno', porodi kanec sočutja in čustvenega nagnjenja, avtor beži (ibid.)«.

V svojih publicističnih zapisih se Stritar navezuje na javni diskurz o narodnem ženstvu, ki se na Slovenskem vzpostavi že po letu 1848 (prim. Mihurko Poniž 2009). V *Dunajskih pismih* namreč zapiše, da so v *Ljubljanskem zvonu* začele objavljati tudi avtorice in da »brez ženstva ni pravega življenja, tudi v slovstvu ne« (Stritar 1956: 203). Ženske so zaželeno tudi kot bralke literarnih revij, saj v drugem *Literarnem pogovoru* beremo o njihovem odzivu na izhajanje Zvona:

Kar pa najbolj razveseljuje oko in srce, ki pri nas ni ravno razvajeno s takim pogledom: med krepkimi glasnimi moškimi koraki, drobne, goste stopinjice; med resnimi možaki, kakor jasne plavice tu pa tam med pšenico, prikazujejo se – in ne prerediti – lepe ženske podobe, gospodične in gospe, ali kar je lepše: dekleta in žene; vsaki zdrzne izpod umetno robljene, dišeče rutice zganjen papirček na mizo, vsaka malo, graciozno pokima z glavico, a ne pregloboko – tu pa, če ne motim, se je celo malo nasmehljala, potem pa hitro izgine izpred oči, kakor v sanjah prijazna prikazen! Pa to bi človeka malo ne veselilo! – saj nimamo drvenega srca! (Stritar 1955a: 94–95)

A Stritar do žensk ni samo galanten, temveč tudi kritičen, saj v petnajstem *Literarnem pogovoru*, ko kliče po satiriku, ki bi s svojo besedo razkril slabo stanje v družbi, zahteva, da bi bil neprizanesljiv tudi do žensk: »*Naturam expellas furca, tamen usque recurret.*» Z burklami spodi naravo, nazaj ti zopet priteče. Take so, kakršne so bile o tvojem času. Sama imena so druga. Nobena nam ne manjka, niti ne – Mesaline!« (Stritar 1955a: 151)

Tudi v poeziji je Stritar oster opazovalec ženskega spola. V pesmi *Koprive* (1869) se najprej obregne ob samsko žensko, ki ima ob sebi le še starega psa, saj so ji vsi prijatelji zbežali. V naslednji kitici je ost usmerjena v zakonske žene, ki so prav tako nemoralne in grešne kot možje. V nadaljevanju pesmi prav tako ne najde zanje dobre besede. Nekaj kitic navajamo za ponazoritev, kako se v njegovem pogledu prepletajo ironija, satira in tradicionalni postopki vzporejanja žensk z živalmi. S takšnim pesniškim postopkom se Stritar navezuje

na Simonidov *Katalog žensk* (prim. Mihurko Poniž 2021: 21), ki je prav tako ironično satiričen zbir slabih ženskih lastnosti:

13.

Kaj vprašaš, je-li med ženskami čednost?
To zdi se meni velika nevednost;
O! čednih našel boš veliko, čednih;
To dà, prijatelj! le malo kaj vrednih!

14.

Da zvesta se najde tu pa tam,
Nikakor jaz tega nočem tajiti;
Pes tudi nezvest se vtegne dobiti,
»Exceptio firmat regulam.«

15.

Ne grajaj mi žen, da se lišpajo rade,
Da se lepotičijo stare in mlade,
Ravnajo tako, ker se dobro poznajo,
Da same na sebi le malo veljajo.

16.

Preostro soditi žené je narobe,
Ne veš, da ženska je božji dar?
Darovanemu konju pa, veš, nikdar
Hvaležen človek ne gleda na zóbe. –

17.

»Kjer moreš, ti ženskam delaš zabavo,
Češ vedno živeti ob kruhu in vodi?« –
»Nikar me, prijatelj! krivo ne sodi:
Kdor nar bolj jo graja, kupil bo kravo!« (Stritar 1953: 92–93)

V prvem slovenskem pisemskem romanu *Zorin* je izražanje drugačno, saj prevladuje rahločutni romaneskni vzorec, a še vedno ženske opazuje kritični moški, njihova vrednost se meri po tem, kako se prilagajajo moškemu idealu. Naslovni lik o njih razmišlja zgolj v razmerju do moškega spola:

Kaj je ženska brez ženstva? Kaj je cvetica brez dišečega cveta? Zelišče, trava, hrana govedi! Da, ženske same ne vedó, kaj je njihova prava vrednost, prava njihova moč, da je le prerade iščejo v stvareh, katere so pravemu možu vredne posmeha ali še celo zaničevanja! A kaj? Ali mislimo vsi moške tako? Glej jih tam, ki se smučejo in vrté, nočni metulji, okoli živobojnih, krepkodišečih, a malo časa cvetočih cvetic! Če ženske dandanašnji niso, kakršnih si želimo, ali imamo moški pravico, ostro jih soditi? Kaj nismo sami krivi, če ne vseh, pa vsaj mnogih in ne najmanjših njihovih napak? Vsako ljudstvo, pravijo, ima vlado, kakršne je vredno. (Stritar 1954: 94)

Dojemanje ženske je v navedenih besedilih posredovano satirično, v središče je postavljen egocentrični opazovalec, ki v ženskah odkriva predvsem slabe lastnosti, a priznava, da vendarle zavzemajo mesto v moškem življenju. Ob teh delih pa je Stritar ustvaril tudi besedila, kjer so ženske pomembne akterke, ki imajo svojo voljo in prepričanja. Njegov odnos do žensk in dojemanje odnosov med spoloma sta očitno kompleksna in ambivalentna. Družbena podrejenost žensk v njegovem delu ni izpostavljena, a se pojavlja. Dotakne se je že v *Svetinovi Metki*, nato jo subtilno in posredno nagovori v *Zorinu* (1870) in še bolj v ospredje postavi v *Gospodu Mirodolskem*, kjer se tematika svobodne ljubezni preplete z diskurzom o ženski nesvobodi. Ker doslej ta vidik Stritarjevega dela še ni bil deležen raziskave, ga bomo natančneje preučili v nadaljevanju.

Svetinova Metka: vitalistična deklinška spolna želja in preobrat v kozmični pesimizem

Stritar pripoved v prvi verziji, okoli leta 1858, zasnuje, kakor je razvidno iz pisma Levstiku (Koblar 1953: 403), kot *Županovo Metko*. A tedaj delo pospravi v predal z željo, da bi ga preoblikoval v »psihologični roman«. V miznici ostane deset let, ko ga na Jurčičevo prigovarjanje spremeni v povest za *Mladiko*, Metko pa preimenuje v Svetinovo, da ne bi preveč spominjala na Linhartovo junakinja. Starejši del pripovedi z manjšimi popravki obsega dogajanje do Metkinega srečanja s Teodorjem. Ljubezenski prizor med mladima ljubimcema iz različnih okolij (Metka je vaško dekle, Teodor pa mestni mladenič) je, kot meni Koblar, nastal šele leta 1868. V prvem delu je v ospredju Metkino ljubezensko čustvovanje, ki je še blizu starinskim pripovedim, nato pa se s prizorom srečanja med Metko in Dorčetom spremeni iz »stare idiličnosti in moralističnosti« v »novo idilo, ki nastaja zavestno iz pisateljevega nazora, iz njegove filozofije o naravno dobrem človeku, o pravicah srca in lepoti čustva« (Koblar 1954: 405), ki jo je Stritar črpal iz tujega zgleda, »oglasil se je Rousseau« (ibid.). Stritar je lahko v znamenitem romanu francoskega razsvetljenca prebral, da dekle kdaj pozabi na vse in se zaveda samo ljubezni. A tak trenutek zmedenosti jo lahko pogubi za vselej, da zdrzne »v brezno sramote, iz katerega za dekle ni vrnitve« (Rousseau 2008: 83) in v Metki se ta zgodba dejansko ponovi. Naslovni lik je popolnoma v oblasti ljubezni in čustev, saj se na poti iz cerkve v domačo vas, potem ko je videla ljubljenega Teodorja, ne more več obvladati in se na samem glasno zjoče. Njeno čustvovanje se ne napaja v platonični, temveč v telesni ljubezni, in Stritar je prvi, ki v slovenski prozi uporabi v premem govoru dekleta besedišče telesne ljubezni, kakor je razvidno iz naslednjih citatov:

Saj tu jo je pritisnil prvič na prsi; tu jo je prvič poljubil. O zlati čas! kako daleč in vendar kako blizu! O, prvi poljub! kako jej je prešinel vse ude! kako je trepetala v rajskejši slasti nje duša in telo!

Tako jej je plavala vedno duša med upom in strahom. Pa up in strah, veselje in žalost, poželenje in hrepenenje, kako je vse sladko!

Ko tako sedi pogreznena v temne misli, máhoma jej nekdo od zadaj z obema rokama oči zatisne. Sladka groza spreleti pri tej priči po vseh udih žalujočo deklico. Plane kvišku in oklene se z obema rokama svojega ljubega. Dolgo, dolgo ostaneta tako molčé – saj ktera beseda bi pa mogla izreči to, kar čuti srce, ko bije na ljubljennem srci?

»Kaj se me nisi nič ustrašila, ko sem te tako od zadaj prijel?«

»Ustrašila? O kako bi se ustrašila tebe?«

»Kako si pa vedela, da sem jaz? Saj me pač nisi videla!«

»Videla ne, pa čutila. O če se me dotakneš ti, spreleti me tako čudno, neizrečeno sladko čutilo!«

[...] Ker mu ne more hitro najti pravega imena, oklene se ga okrog vratu, stisne ga z vso močjo, in na usta, ki jih je bil ravno odprl, da bi jo prosil odpuščanja, založi mu krepek, dolg poljub. (Stritar 1954: 30)

Svetinova Metka je nastala le dve leti po prvem slovenskem romanu, v katerem je ljubezen pomembno gonilo dogajanja, a o njej iz dekletovih ust ne izvemo skoraj ničesar. Jurčičeva zaljubljenca se na samem obnašata povsem skladno z meščansko ideologijo o tem, da mora dekle pred poroko ostati spolno neizkušeno in nedotaknjeno. V *Desetem bratu* namreč Lovre Manico v ljubezenskem prizoru prime le za roko, ki mu je ona ne odtegne, temu pa sledi dolga izpoved ali pripoved ali kakor v pismu prijatelju zapiše Lovro: »sem ji povedal več, kakor sem sam vedel do tedaj«. Tudi preostanek romana je uglasen s pričakovanji tedanjega bralstva, saj Manica pravi:

»Ti porednež, ali ne moreš drugače priti? Ali me moraš tako ustrašiti?« kregala ga je deklica, pa mehki, ljubeznivi glas in smehljaj je pričal, da so te besede vse pred kakor nevolja.

»Samo zato sem te ustrašil, da bi bila malo huda, ker vem, da ti to prav dobro pristoji,« odgovori Lovre, usede se zraven nje in jo prime za roko. (Jurčič 1949: 228)

Četudi ne smemo pozabiti, da je bil kodeks obnašanja za meščanska dekleta bolj rigorozen kot za vaška, je najbrž pomemben dejavnik v Lovrovem obnašanju do Manice tudi njegova vloga v hierhaciji na Slemenicah, saj je domači učitelj pri njenem očetu, medtem ko je Teodor mladenič iz mesta, ki ga s Svetinovo Metko družijo ljubezenski odnos. Nespregljivo je tudi, da je pri Stritarju ženski lik osrednji, medtem ko je Manica samo eden izmed ženskih likov v Jurčičevem romanu, ki ob tem še redko kaj spregovori. Tudi v prizoru, ko bi Jurčič lahko posredoval vsaj njene misli, izvemo le, da so se ji »podile po vroči glavici« (Jurčič 1949: 23) in da je »skrb s tesnim preveslom objemala boječe srce« (Jurčič 1949: 237).

Celo v zaključnem ljubezenskem prizoru si Lovro in Manica izmenjujeta le besede in ne poljubov:

»Deklica je sedela pri neki knjigi, ko je Lovre stopil prédno. Ko ga je zagledala, vstala je s stola, vzklíknila, podala mu roko, oko je govorilo, kipeče veselje ji je zvezalo jezik, izgovorila je samo njegovo ime in v tem imenu je bilo povedano vse, vse! Šele ko so pritekale po lepem bledem licu bleščeče, vroče solze, oznanjevalke nečesa neizrekljivega, prišle so besede, vpraševanje in odgovarjanje.« (Jurčič 1949: 352)

Manica v primerjavi z Metko govori precej manj, o svojih čustvih pa sploh ne. Tako se šele pri Stritarju prvič v slovenskem pripovedništvu pojavi lik dekleta, ki svoja čustva in strasti neposredno izrazi. Vendar takšna ljubezen ne more imeti srečnega konca kakor v *Desetem bratu*. Poroča med Metko in Teodorjem zaradi razredne razlike ni mogoča, za dekle pa tudi nobena druga ljubezen ni uresničljiva. To ni povezano le z njenimi čustvi, temveč tudi z dogajalnim prostorom in časom, saj dekle, ki je enkrat strastno ljubilo, ni več primerno za poroko z drugim. Edino, kar Metki ostane, je obujanje spominov na ljubezen in strast do prezgodnje smrti. Na tej točki bi se poučna zgodba lahko tudi zaključila, a Stritar ji doda še zgodbo stare Marine, za katero starejša slovenska literarna veda ni prav dobro vedela, kako jo naj razloži. V kakšni meri jo je mogoče povezati z Rousseaujevim zgledom? Ali je njena funkcija res le v tem, da poudari, da sta ljubezenska strast in odpoved nekaj, kar se vedno znova ponavlja, je torej res le »kratka prispodoba, kot nasprotje preproste vaške ljubezni in vdanosti« (Koblar 1954: 408)? Že Pogačnik je opozoril, da je več kot to, saj je Stritar s prikazom njenega življenjskega nazora v delo prenesel intelektualni nihilizem. Marinino osnovno spoznanje je, da s svojo voljo vedno nasprotujemo sili, ki zanikuje princip individuacije, gre torej za kozmogonični pesimizem (Pogačnik 1963: 135). A Marinina zgodba je še več kot to, saj predstavlja drugačen odnos do ljubezni in spolnosti. Tudi ona je strastno ljubila, a ta ljubezen se je uresničila na drug način, kajti njeno razmerje je trajalo dlje in bilo bolj strastno kot Metkino, saj pravi:

Pri tem pogledu pa se mi zavrti svet pred očmi, sladka groza me spreleti kakor blisk, in mi omami dušo in telo! Še le črez nekaj časa se zdramim – na njegovih prsih! – Ljubila sem, in pila sem z vsemi počutki vso slast in srečo njegove ljubezni. Kakor trudni popotnik pospešuje hojo, ko pada mrak na zemljo, tako sem hitela jaz živeti in uživati. Mudilo se mi je; saj sem bila že toliko zamudila! O zakaj ga nisem poznala prej, v prvem cvetu svojega življenja, ko sem bila še bolj vredna ljubezni dražega moža! (Stritar 1954: 45)

Marina ni le nenavadno svobodna v izražanju čustev, temveč tudi zavrača poroko, ki je v meščanski ideologiji skupaj z materinstvom predstavljala uresničitev ženskega poslanstva:

Jeseni je moral iti v mesto – in jaz sem morala iti za njim! Lepo zimo sem ž njim preživila. Zdaj me je zopet vse veselilo, kar se mi je prej zdelo pusto in prazno. Obiskovala sva tudi teto, katerej se je bil kmalu močno prikupil. Svet naju je imenoval zaročenca, jaz pa sem se bala spremeniti stan, da bi mi pri najmanjši spremembi ne izbežala sreča, kakor splašen golobček. (Stritar 1954: 49)

Vprašanje, ki se odpira ob prebiranju Marine zgodbe, je, ali ne gre v njenem odnosu do ljubezni in spolnosti za odmev ideje svobodne ljubezni, s katero se je Stritar lahko v šestdesetih letih seznanil v nemškem in francoskem govornem prostoru. Zagovornice in zagovorniki tega tipa razmerja so se pogosto sklicevali na literarna dela George Sand, saj je v številnih romanih prikazala trpljenje žensk, ki si niso mogle svobodno izbrati partnerja, in je zakon brez ljubezni imenovala nemoralen (Key 1900: 5). S francosko pisateljico je starejša literarna zgodovina Stritarja le bežno povezala (Grafenauer 1919; 219), sicer o njenem vplivu niso pisali. Koblar je primerjal le Stritarja in Rousseauja oziroma njune like: Metki, Valentinu in Teodoru je našel vzporednice v junakih Nove Heloize, Marine in njenega ljubimca pa seveda ni mogel vključiti v to primerjavo. A zdi se, da bi Marininemu liku prav tako lahko našli parelele, če se ozremo h George Sand.

O prvi dami francoskega romana 19. stoletja je Stritar pisal dvakrat: v spisu *Zona* (1876) jo je omenil skupaj s klasiki: »Treba ni, da bi imeli že svojega Homerja in Shakespeara, svojega Goetheja, Heineja in svojo George Sand« (Stritar 1955: 346). Tudi v kritiki *Župnika Wakefieldskega* leta 1876 ji je naklonjen:

Koliko vnanjega dejanja je v Rousseaujevi »Héloïse«, koliko v boljših George Sandovih romanih? In vendar, človek jih bere in bere, gleda, posluša, sapa mu uhaja, srce se mu ziblje med upom in strahom, med žalostjo in veseljem; osebam vidi v srce, razodevajo se mu skrivnostni človeške duše – lastne duše! (Stritar 1956: 239)

S precejšnjo gotovostjo lahko torej rečemo, da je Stritar George Sand in njena dela poznal že v šestdesetih letih, ko je pisal *Svetinovo Metko*, saj se zdi neverjetno, da se z njo ne bi seznanil na Dunaju ali na potovanju po Franciji leta 1861. Marina sicer ni tako drzna in provokativna, kot so junakinje George Sand, ki so upornice proti številnim patriarhalnim omejitvam in zagovarjajo svobodno ljubezen, a je v slovenski književnosti 19. stoletja gotovo izredno zanimiv lik. Senzualna ljubezen je zanjo samo del njenega čustvenega in čutnega doživljanja, postaja na poti odkrivanja »višje realnosti« (Pogačnik 1963: 35), saj Metki pravi:

»V vsem tem blesku sem se čutila nezadovoljno, nesrečno. Prazno je bilo moje srce in zgodaj se mi je vnelo hrepenenje po nečem višjem, neznanem, nedosežnem blagu!« (Stritar 1954: 44)

Odmev stare Marine naj bi bila po Koblarju njena soimenjakinja v enodejanki *Najemnina* (1876), ki mlado Malko, katere družina ima težave s plačevanjem najemnine, nagovarja k temu, da bi postala ljubica hišnega gospodarja (Koblar 1955: 458). Marina v tem prizoru sicer pravi, da je tudi ona bila nekoč mlada in uživala življenje, kar bi bilo mogoče razumeti, kakor da je od svoje lepote imela tudi gmotne koristi, tega pa pri Marini iz *Svetinove Metke* ni, zato se zdi, da se Koblar v to tematiko ni dovolj poglobil.

Razmerja med spoloma so v *Svetinovi Metki*, kot je sicer ugotovila že starejša slovenska literarna zgodovina, pomemben gradnik zgodbe. Z raziskavo pripovednih postopkov, s katerimi Stritar ubeseduje podobe ženskosti, smo preučili spregledane vidike njegovega pisanja o spolnih razmerjih in pokazali, da je v ženski dvojici Metka-Marina ustvaril komplementarni podobi različnih stopenj v doživljanju spolne ljubezni. Na ta način je dodal prvi slovenski prispevek v diskurz o svobodni ljubezni, ki je v svoji končni sekvenci podrl prepreke, zaradi katerih so bili ženski glasovi dolgo utišani in s tem omogočil razvoj argumentov, ki so kasneje utrli pot seksualni revoluciji v dvajsetem stoletju (Hayden 2013: 215)

Zorin: utišanje spolne želje plemiškega dekleta

Ljubezensko čustvovanje mladega dekleta je tudi ena izmed tem v pisemskem romanu *Zorin*. Naslovni lik sreča po dolgih letih ločitve Delo, prijateljico iz otroštva, ki je kot rejenka preživela nekaj časa na slovenskem podeželju, dokler je niso starši odpeljali v mesto. Ob ponovnem snidenju se med njima razplamti ljubezen, a njuna združitev ni mogoča, saj se mora dekle poročiti svojemu stanu primerno. Tudi v tem romanu je slovenska primerjalna literarna veda prepoznala Rousseajev vpliv, Stritarjeva epistolarna proza je med vsemi slovenskimi besedili tega časa najbližje Rousseaujevi *Juliji ali Novi Heloizi* (Bogataj-Gradišnik 1984: 119), a motiv ljubezenske odpovedi naj bi bil oblikovan po Dumasovi *Dami s kamelijami* (ibid.). Četudi Delina čustva v romanu niso v ospredju (Katarina Bogataj Gradišnik omenja le Zorina kot tistega, ki mora žrtvovati svoja čustva), je pisatelj vendarle v enem izmed zgodnjih slovenskih romanov izpostavil tudi problem utišanja ženske in ne le moške spolne želje. S polifonijo, ki jo ustvarjajo različni avtorji in avtorice pisem, je Stritar dal možnost neposrednega izražanja tudi Deli: »Nemogoče mi je bilo danes priti, kakor sem hrepenela po tebi. Imenitne stvari se vršé. Bog mi daj moči! Vse bo morebiti še dobro. Ne zapusti me! Lahko noč, sladki prijatelj! Jutri te moram videti. Lahko noč!« (Stritar 1954: 116) Celo po Zorinovi odpovedi iz obzirnosti do njenega očeta Deline besede izražajo voljo in odločno pripravljenost, da se ne odpove svoji ljubezenski sreči:

Milan, ljubim te, ljubim z vso dušo, z vsemi močmi svojega srca, ti moja sreča, moje življenje, moje vse! Srce mi iztrgaj iz prsi, če mi hočeš vzeti mojo ljubezen! Milan, vprašam te, vprašaj se sam: Imaš li srce? Vzemi me s sabo, vedi me, kamor te je volja, križem sveta. S tabo hočem hoditi, sužnja tvoja biti, da samo tvoja, ti moj ženin, moj gospod! (Stritar 1954: 118)

V ustroju zgodbe je seveda neizogibno, da je njen ljubljene ne usliši, a poudariti moramo, da bi Stritar lahko Delino pismo tudi izpustil in bi o njem poročal le Zorin. Vendar pisatelj dekletu da glas, s katerim jasno izpove svoje želje, in to je prelomno v slovenskem romanu.

Goreča strast v Mirnem dolu

Še bolj se je Stritar vprašanju položaja žensk v družbi in možnosti izražanja njihovih misli in čustev posvetil v drugih delih. Tako je dvojica starejša, izkušena ženska in mlado, čustveno dekle, ki se v slovenski književnosti prvič pojavi v *Svetinovi Metki*, prisotna tudi v romanu *Gospod Mirodolski* (1876), kjer gospa Jarinova uteleša moderno emancipiranko, kot piše Stritar »prorokinjo ženske osvoboje«. Njen opis celo spominja na podobo George Sand:

Črni, gosti lasje nad nizkim, belim čelom, temne, plameneče oči pod krasno obokanimi obrvmi, raven, prevzetan nos, pod njim drobna žareča usta, po katerih se je rad zibal ponosen posmeh, kakor se zarnice igrajo po večernem nebu, ko razgraja nevihta za gorami: vse to skupaj se je strinjalo v lepo podobo (Stritar 1954: 201).

Koblar je za Jarinovo zapisal, da je »ponosna boriteljica za ženske pravice, ker ta misel prihaja kot nova moda, ki razglaša nove misli, ki vznemirjajo svet iz samoljubja in prešernosti« (Koblar 1954: 439). A če Stritarja pozorno beremo, izvemo, da je doživela nesrečen zakon in da nikoli ni bila prav vesela. Lahko bi torej sklepali, da je doživela usodo številnih žensk svoje dobe – dogovorjeni zakon, v katerem ji ni bilo dano, da bi se uresničila vsaj kot mati. Jarinova tako o ženski podrejenosti lahko govori iz lastnih izkušenj, hkrati pa ji to omogoča tudi položaj vdove, ki je samski ženski v 19. stoletju, če je bila premožna, dajal še največ možnosti za uresničevanje lastnih želja. A o njenem ljubezenskem življenju Stritar molči, ker za njeno vlogo v romanu ni pomembno. V *Gospodu Mirodolskem* je njena mlada vzporednica Zora, ki prav tako kot Svetinova Metka hoče zakon iz ljubezni, a se tudi njej ta želja ne uresniči. Tudi ona govori o svojih čustvih oziroma strasteh, saj pravi: »Breda, jaz ne ljubim Radovana, nikoli ga nisem ljubila! Vedela nisem, kaj je ljubezen; zdaj vem, kaj je ljubezen; ogenj, peklenski ogenj; v meni vse gori, Breda!« (Stritar 1954: 245) Zato Zora zbeži in vse kaže, da bo prva Stritarjeva junakinja, ki bo popolnoma spoznala ljubezen

in strast. A to ji ni dano, saj pravočasno ugotovi, da Edwin ni vreden, da bi mu poklonila svojo nedolžnost:

zbudila se mi je bila vest, ki je tako dolgo spala, vest me je gnala dalje, in ako bi bilo do zadnjega konca sveta. Sama nisem vedela, kod hodim; šla sem tako dolgo, da sem onemogla in zgrudila se ob potu. Drugo veste. Milujte me, vredna sem vašega milovanja. Grešnica sem, pokorila sem se za svojo pregreho in pokoriti se hočem vse svoje življenje. Grešila sem, a pala nisem! Prosto smem pogledati očetu v ostro obličje. (Stritar 1954: 299)

V umirjenem in umerjenem svetu Tihega oziroma Mirnega dola ni prostora za močna čustva in za nove ideje, zato se zgodba zaključi z Zorino pokoro, Edwinovo smrtjo in odsotno gospo Jarinovo. Morda pa ne gre zgolj za moralizem, temveč je Stritar v Zorino odpoved zakodiral strah pred popolno ljubezensko predajo? Pogačnik poroča o tem, da je Stritar od svojih ljubezni večkrat zbežal, ko se je v dekletu porodilo čustveno nagnjenje, zato je v nestanovitnem Edwinu in Zori, ki se od njega odvrne, ko bi njuno razmerje postalo resno, mogoče videti tudi ta vzorec. Vsekakor je moralna zmagovalka Breda, ki ne poskuša izstopiti iz svoje vloge meščanskega dekleta, ki ničesar ne sme in noče vedeti o strastni ljubezni in ji zato razumni zakon z Radovanom pomeni uresničenje edine sprejemljive ženske življenjske izbire. Poskus združiti ideje gospe Jarinove in meščanski ideal zakona, v katerem ni velikih strasti, a ne manjka spoštovanja in medsebojnega razumevanja, je dramski prizor *Klara*.

Klara: demokratinjin odnos do ljubezni

Če je bila gospa Jarinova svetovljanska in kultivirana, ljubeznivo šaljiva dama, ki je utelešala žensko iz višjega razreda, zavedajočo se ženske podrejenosti v svojem svetu, je Klara, kakor sama pravi, demokratinja, ki želi enakopravnost vseh ljudi. France Koblar o njej piše: »trdo življenje in boj za kruh sta jo napravila trezno in samostojno, ne vdaja se nobenemu sanjarjenju, končno vendar obljubi svojo roko prijatelju iz otroških let, ki je pravkar dobil profesorsko službo« (Koblar 1955: 456). Klara razmišlja o položaju žensk in se, beroč Grillparzerjevo dramo *Sapho*, sprašuje, zakaj pisatelji ne pišejo o svojih sodobnicah in njihovih težavah:

Kaj nam je Sapfo, kaj so nam njene bolečine? To je res vse imenitno, gosposko, rekla bi praznično; ali velika večina ljudi ne pozna praznikov v svojem življenju; sami delavniki, trdi delavniki so njih dnevi. Njih bolečine ne izvirajo iz fantazije, gole prešernosti, iz pre-dobrega življenja; trpljenje njihovo je strašno resnično, realno; bridko in globoko, dasi ne tako poetično, kakor nam ga kaže tista izvoljena manjšina v tako lepi, zapeljivi obliki! Ti uboga, nesrečna Sapfo! Katera ženska, kakršne smo me, ne bi bila rada na tvojem mestu! (Stritar 1955: 201–202).

Ob tem se spomnimo, da je Metka brala življenje svetnikov, Marina *Novo He-loizo*, Klara pa bere knjigo o pesnici. A Stritar naredi v tem dramskem prizoru še en korak naprej: medtem ko je za Zoro sram povezan z ljubezensko strastjo, ki ji ne bi smela podleči, Klara samo sebe tako okara, potem ko je priča izbruhu antisemitizma služabnika v judovski družini, kjer ona poučuje deklici: »Sram te bodi, ti hočeš biti izobrazena ženska in vendar poslušaj tako besedovanje« (Stritar 1955: 189).

Koblar meni, da ni nič inovativnega v *Klari*, v tem dramskem besedilu vidi le razpravo o bogatinih in siromakih, o brezrčnosti in izkoriščanju bogatih (Koblar 1955: 455), s čimer se ne moremo strinjati, lahko pa mu pritrdimo, da dejanja v njem ni, da se je Stritar sicer trudil, da bi se približal resničnemu življenju, vendar »tega ni mogel prijeti z verjetnejšo situacijo in večjo dramatično močjo« (Koblar 1955: 456). Po drugi strani pa Koblar zapiše, da *Klara* sodi med tista besedila, v katerih čutimo »časovno pogojenost in živost« (Koblar 1955: 461). Moravec je bolj naklonjen, saj pravi, da je »Stritarjeva Klara za svoj čas nena-vadno energična ženska podoba v naši drami in celo ostrejša od marsikatero, ki se je rodila deset in več let kasneje: Klari namreč ne gre za zagovor ž e n s k e enakopravnosti, kar je navadno poglavitna misel modernih ženskih podob v književnosti, temveč ji gre za dosego široke demokratizacije življenja, ne glede na to, ali si meščan ali 'plebejec', kot se sama imenuje, ženska ali moški« (Moravec 1960: 88–89). K Moravčevi sicer korektni oznaki dodajamo, da gre Klari tudi za zagovor ženske enakopravnosti, zaveda se družbene podrejenosti svojega spola, a jo v smislu avstrijske socialne demokracije poznega 19. stoletja vidi vključeno v širši proces demokratizacije.

V tej enodejanki je zanimiva ideološka podstat, iz katere je Stritar izobliko-val protagonistko. Klara je namreč v marsičem nasprotje ženskim osebam iz dotedanje slovenske književnosti: ni čustvena, ni strastna, razumno se odloči za poroko z moškim, ki je končno dosegel svoj cilj – profesuro, potem ko mu je na tej poti občasno finančno pomagala s svojim zaslužkom domače učiteljice v bogatih družinah. Stritar z ničimer ne pokaže ali nakaže, da bi zato morala žrtvovati svoje prepričanje. Z Emilom se združi, ker je obema lažje biti v dvoje kot samska, ker je med njima medsebojna naklonjenost in spoštovanje, vse to pa jo postavlja v skupino emancipirank, ki so se začele kot literarne osebe po-javljati v evropskih književnosti v poznem 19. stoletju v mnogo večjem številu kot kdajkoli prej.

Zaključek

Josip Stritar je v dobi svojih ustvarjalnih začetkov, torej konec petdesetih let in v šestdesetih letih 19. stoletja, ženskost prikazoval kot identiteto, ki je utemeljena na neobvladljivi čustvenosti in ni združljiva s patriarhalnim redom odnosov med spoloma. Nato jo je v svoji najbolj ustvarjalni dobi, v sedemdesetih letih, reprezentiral kot identiteto, ki v patriarhalnem svetu lahko preživi le z nadzorovanjem svojih čustev (Zora) ali mu kot gospa Jarinova do neke mere celo kljubuje. Zadnja inovativna reprezentacija ženskosti, v letu 1880, v *Klari*, pa kaže na to, kako pomembna je tudi drugačna reprezentacija moškosti: Emilova moškost ni več hegemonna osvajalska moškost, ki se ne ozira na posledice razmerja z dekletom nižjega stanu, marveč gre za reprezentacijo moškosti, ki sprejema novo ženskost, saj v enodejanki ni govora o tem, da bi po poroki Klara morala na svoje demokratične ideje pozabiti, kot je to še pri Celestinovi *Rozi* (1869). Emil ne osvaja neizkušenega dekleta, kakor sta ga Teodor in Edvin, temveč se želi združiti z mlado žensko, ki je navajena poskrbeti sama zase. Stritarjevo literarno pretresanje ženskosti je torej naredilo pot od razsvetljskega (kjer je bil vzornik Rousseau) do pozno romantičnega in v zadnji posledici družbeno kritičnega pogleda na odnose med spoloma (tu mu je bila zgled George Sand), ki je že blizu realističnemu modelu. Kar zadeva reprezentacije ženskosti, se tako zdi Stritar ob Jurčiču, ki je žensko spolno željo prav tako drzno izpostavil v romanu *Lepa Vida* (1877), najbolj zanimiv avtor 19. stoletja. V slovenskem pripovedništvu so v Stritarjevih delih ženski glasovi prvič izrekli besede iz vokabularja spolne ljubezni, kot so rajska slast, sladka groza, poželenje, hrepenenje, sladko čutilo, krepek, dolg poljub, omama in druge.

Josip Stritar pa ni pisal le o izmišljenih ženskah. Leta 1854 je ustvaril sonet o Josipini Turnograjski, dopisoval si je z Luizo Pesjak in jo spodbujal v njenem literarnem ustvarjanju ter se postavil v bran Pavlini Pajk, ko so jo mlajši pisateljski kolegi, predvsem Fran Govekar, ostro napadali kot posnemovalko Eugenie J. Marlitt in ji očitali, da ne dosega modernih avtoric, kakršna je bila Laura Marholm. V zasebnem pismu (5. 12. 1897), ki je bilo kasneje objavljeno v *Slovenskem listu*, je zapisal: »Če se meni daje na izbira: Marlitt ali Marhohn,² bodem jaz vedno še glasoval za prvo, in menim, ne jaz sam.« (Stritar 1957: 169) Njegova podpora sodobnicam torej ni bila le dejanje kavalirja stare šole, temveč se je izoblikovala iz živega zanimanja za odnose med spoloma, ki so prav v drugi polovici 19. stoletja bili ena izmed najbolj vročih tem v družbi, česar se je med prvimi na Slovenskem dotaknil prav on.

² Stritar je ime baltske pisateljice zapisal narobe.

Literatura

- Gisela BOCK, 2004: *Ženske v evropski zgodovini: od srednjega veka do danes*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Katarina BOGATAJ-GRADIŠNIK, 1984: *Sentimentalni roman*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Felix CZEIKE, 1993: Neue Frauenbewegung. *Lexikon der Stadt Wien*, Knj. 2. Ur. Felix Czeike. Dunaj: Kremayr in Scheriau. 381.
- Eric HOBSBAWM, 2012: *Čas imperija: 1875–1914*. Ljubljana: Sophia.
- Wendy HAYDEN, 2013: *Evolutionary Rhetoric: Sex, Science, and Free Love in Nineteenth-Century Feminism*. Carondale: Southern Illinois University Press.
- Reinhard SIEDER, 1998: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis: ZRC.
- Josip JURČIČ, 1949: *Zbrano delo. Knj. 3: Grad Rojinje; Kloštrski žolnir; Deseti brat*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Mirko Rupel. V Ljubljani: Državna založba Slovenije
- Ellen KEY, 1899: *Essays*. Berlin: S. Fischer.
- France KOBLAR, 1954: Opombe. Josip Stritar: *Zbrano delo. Knj. 3: Svetinova Metka; Zorin; Gospod Mirodolski; Rosana*. Ur. France Koblar. V Ljubljani: Državna založba Slovenije. 399–493.
- France KOBLAR, 1955: Opombe. Josip Stritar: *Zbrano delo. Knj. 5: Dramatski spisi; Logarjevi*. Ur. France Koblar. V Ljubljani: Državna založba Slovenije. 450–502.
- Niklas LUHMANN, 1994: *Liebe als Passion: Zur Codierung von Intimität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Katja MIHURKO PONIŽ, 2009: *Evine hčere. Konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*. Nova Gorica: Univerza.
- Katja MIHURKO PONIŽ, 2021: *Od lastnega glasu do lastne sobe: literarne ustvarjalke od začetkov do modernizma*. Ljubljana: Beletrina.
- Dušan MORAVEC, 1960: *Meščani v slovenski drami*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jože POGAČNIK, 1963: *Stritarjev literarni nazor*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jože POGAČNIK, 1985: *Josip Stritar*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Jean-Jacques ROUSSEAU, 2008: *Julija ali Nova Heloiza*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Tone SMOLEJ, 2011: Zorin na obisku pri Juliji. Stritar in Rousseau, *Primerjalna književnost*, 34/3, 139–151.
- Josip STRITAR, 1953: *Zbrano delo. Knj. 1: Pesmi 1869; Satire; Pesmi 1870–1880; Dostavki*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. France Koblar. V Ljubljani: Državna založba Slovenije.
- Josip STRITAR, 1954: *Zbrano delo. Knj. 3: Svetinova Metka; Zorin; Gospod Mirodolski; Rosana*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. France Koblar. V Ljubljani: Državna založba Slovenije.

Josip STRITAR, 1955: *Zbrano delo. Knj. 5: Dramatski spisi; Logarjevi*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. France Koblar. V Ljubljani: Državna založba Slovenije.

Josip STRITAR, 1955a: *Zbrano delo. Knj. 6: Prešeren; Kritična pisma; Pogovori 1870–79; Zona; Polemika; Popotna pisma*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. France Koblar. V Ljubljani: Državna založba Slovenije.

Josip STRITAR, 1956: *Zbrano delo. Knj. 7: Pogovori 1882–1894; Dunajska pisma; Krajši spisi; Dostavki*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. France Koblar. V Ljubljani: Državna založba Slovenije.

Zusammenfassung

„ALLES BRENNT IN MIR“: DARSTELLUNGEN DES WEIBLICHEN SEXUELLEN BEGEHRENS IN WERKEN VON JOSIP STRITAR

Dieser Beitrag gibt einen Überblick über die Reaktion des slowenischen Schriftstellers Josip Stritar (1836–1923) auf die Geschlechterdebatte, die in der Habsburgermonarchie nach dem Revolutionsjahr 1848 aufkam. Es wird dargestellt, wie Stritar in seinen Gedichten und journalistischen Arbeiten Frauen und Themen im Zusammenhang mit ihrer sich verändernden gesellschaftlichen Rolle darstellt. Das Hauptaugenmerk des Beitrags liegt auf dem Thema des weiblichen sexuellen Begehrens, das in vielen europäischen Literaturen der Romantik mutig und auf völlig neue Weise mit der Frage nach der individuellen Freiheit verknüpft wird. Mit dem Aufkommen der Frauenbewegung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts vertieft sich diese Debatte und konzentriert sich vor allem auf die Frage des weiblichen sexuellen Begehrens, das in einer Vernunftfehle, wie sie meist in bürgerlichen und adligen Kreisen geschlossen wird, nur selten realisiert wird. Literarische Werke leisten einen besonders interessanten Beitrag zu dieser Debatte, die in Amerika beginnt und bald auf die andere Seite des Atlantiks übergreift.

In der slowenischen Literatur ist der erste Autor, der das weibliche sexuelle Begehren thematisiert und problematisiert, Josip Stritar. In den Figuren von Marina und der Titelfigur in der Kurzgeschichte *Svetinova Metka* (1868), Dela in *Zorin* (1870) und Rosa in *Gospod Mirodolski* (1876) zeigt er die Folgen der Überschreitung der Grenzen der tugendhaften Weiblichkeit, die in der Verleugnung der Sexualität begründet ist. Für alle erwähnten Frauenfiguren endet die Beziehung zu dem Mann, der ihr sexuelles Begehren geweckt hat, gemäß dem Erwartungshorizont der Zeit, d. h. in der Entscheidung.

Aber das schmälert nicht den bahnbrechenden Charakter von Stritars Arbeit. Er formt alle vier Frauenfiguren zu aktiven Subjekten, die sich nicht den gesellschaftlichen Erwartungen unterwerfen wollen, auch wenn sie sich der Kühnheit ihres Tuns bewusst sind. Darüber hinaus schreibt Stritar Texte, in denen Frauen nicht nur leidende und schweigende Wesen sind, sondern in der Architektur des literarischen Textes reichlich Raum erhalten, um ihre Rebellion gegen die Konventionen, die ihre (sexuelle) Freiheit einschränken, zum Ausdruck zu bringen. Eine interessante Fortsetzung solcher Darstellungen ist das kurze Theaterstück *Klara* (1880), in dem die Titelfigur eine junge gebildete Frau und Sozialdemokratin ist, die beschließt, einen vernünftigen Mann zu heiraten.